

Recenzii

înțelegere greșită a intenției și rolului ei. Lucrarea de față, asemeni edițiilor din limbile spaniolă și italiană, nu are pretenția de a prezenta gândirea Sfântului Grigorie de Nyssa într-o manieră completă și exhaustivă, nici de a oferi o sinteză riguroasă a bibliografiei extrem de bogate despre marele părinte capadocian. Ea este mai degrabă un instrument ajutător în întâlnirea cu opera și gândirea Sfântului Grigorie de Nyssa”. (p. IX)

În contextul numeroaselor colocvii dedicate operei și gândirii Sfântului Grigorie de Nyssa, participanții la aceste întâlniri (în special cu ocazia colocviilor de la Olomouc și Tübingen) au afirmat la unison nevoia unui instrument care să servească atât viitoarelor lucrări despre Sfântul Grigorie de Nyssa, cât și interesului crescut pentru opera și teologia sa. Lucrarea pe care o semnalăm aici este rodul cercetării celor ce aveau să devină colaboratori la realizarea ei, și a discuțiilor purtate cu ocazia întâlnirilor, care au fost prilejuate de interesul comun pentru opera și gândirea Sfântului Grigorie de Nyssa.

The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa oferă alături de volumele editate de Friedhelm Mann (*Lexicon Gregorianum: Wörterbuch zu den Schriften Gregors von Nyssa*, Brill, Leiden, 1999-2008) și de cel editat de același Friedhelm Mann în colaborare cu Margarete Altenburger (*Bibliographie zu den Gregor von Nyssa. Editionen – Übersetzungen – Literatur*, Brill, Leiden, 1988; este anunțată o reeditare a acestei bibliografii într-un format revăzut și adăugit) o privire generală asupra operei și gândirii marelui părinte capadocian și a imensei bibliografii existente, fiind deopotrivă o invitație la descoperirea și aprofundarea operei și gândirii Sfântului Grigorie de Nyssa.

Lista colaboratorilor la realizarea monumentalului dicționar numără 41 de personalități, deopotrivă profesori de teologie, filosofie sau filologie, sau cercetători la cele mai renumite Universități din lume. Temele abordate doresc a acoperi întreaga operă și gândire a Sfântului Grigorie de Nyssa, fără a avea pretenția unei prezentări exhaustive, așa cum precizează de la bun început editorii. La finalul fiecărui articol este prezentată o bibliografie selectivă cu cele mai importante lucrări dedicate temei respective.

Prezentarea de față dorește a semnală existența unui astfel de dicționar, atât de necesar studiului teologic și formării viitorilor slujitori ai Bisericii pe care Sfântul Grigorie de Nyssa a slujit-o toată viața.

Pr. drd. Radu Gârbacea

Christopher C.H. Cook, *The Philokalia and the Inner Life*, Cambridge, James Clarke and Co, 2011, XX+381 p., ISBN9780227173428

Autor al unei importante monografii despre atitudinea creștinismului apusean față de alcoolism de-a lungul istoriei, apărute la prestigioasa Cambridge University Press (*Alcohol, Addiction and Christian Ethics*, 2006), pastorul anglican Christopher Cook este psihiatru specializat în adicții, cercetător la Universitatea din Durham (director al Proiectului pentru Spiritualitate, Teologie și Sănătate) și președintele al „Grupului Special pentru Spiritualitate și Psihiatrie” din cadrul Colegiului Regal al Psihiatrilor din Marea Britanie. Lucrarea de față, subintitulată „On Passions and Prayer”, reprezintă varianta editorială a tezei de doctorat elaborată la Durham sub îndrumarea binecunoscutului Pr. Prof. Andrew Louth.

Recenzii

Învățătura despre patimi și despățimire constituie unul dintre cele mai popularizate capitole ale spiritualității ortodoxe în ultimii ani, cei interesați având la dispoziție, printre multe altele, câteva remarcabile sinteze semnate de Jean-Claude Larchet și mitrop. Iero-teos Vlachos, alături de un număr crescând de lucrări pe teme alese din cadrul „psihote-rapiei ortodoxe” datorate unor autori cu experiență terapeutică precum D. Avdeev, K.V. Zorin, F. Faros, S. Kraiopoulos sau V. Thermos (referiri la acest curent și în pp. 248 *sq* ale cărții de față).

Ceea ce distinge lucrarea lui C. Cook în peisajul editorial amintit este o abordare analitică minuțioasă. Sistematizările tematice, oricât de exhaustive, și cu atât mai mult simplele repetări - cu adaptări inerente nivelului de înțelegere al oricărui autor - sunt, paradoxal, mult mai scolastice, prin raportarea lor la o cunoaștere livrescă, iar nu la o ex-periență vie, așa încât este adesea greu de înțeles de ce ar merita să citim o carte sau alta despre spiritualitatea Părinților mai degrabă decât să rămânem la operele originale. În ceea ce privește *Filocalia*, cititorul grăbit ar putea apela cu mult folos la excelenta cârticică a lui Tito Colliander, *Calea asceților* (ed. Scara sau Humanitas). Celui care dorește mai mult, de pildă o cercetare atentă a ceea ce scrierile din corpusul filocalic înțeleg prin universul interior al persoanei umane și a fenomenelor mental-afective care se desfășoară acolo, îi propunem lucrarea recenzată aici. Relevanța i-o conferă nu neapărat fidelitatea doctrinară (în acest sens, este de scrutat cu autoritate de cei avizați), ci efortul de înțelegere depus de autor cu raportare la experiența psihiatriei moderne, mediată de propria experiență clinică.

Alegerea *Filocaliei* drept operă reprezentativă a spiritualității ortodoxe este îndrep-tătită, atât prin extinderea auctorială cât și cea cronologică a corpusului, iar a oferi publi-cului occidental o introducere în inima sa ideatică este în sine un demers laudabil. Mai mult, faptul de a putea identifica o viziune comună reieșită din opere eterogene, alt re-zultat remarcabil al lucrării, ne asigură, o dată mai mult, că avem de-a face cu *învățătura* Părinților. Însă, întrucât multe texte din ediția grecească (a cărei traducere în engleză o folosește autorul) aparțin genului literar al „capetelor” este posibil ca ea să nu ofere și în-vățătura *completă*. *Filocalia* este autoritativă prin autorii incluși, nu prin selecția operelor, nefiind, astfel, propriu-zis un *canon* de literatură duhovnicească (*pace* Cook, p. 203); ea nu poate fi detașată nici de restul operei autorilor din care a fost selectată, ceea ce explică variantele îmbogățite, rusă și românească, și nici de tradiția hermeneutică din care face parte (sesizabilă chiar în *Filocalie*, unele opere interpretându-l, de pildă, pe Evagrie) și care este în plină desfășurare (e.g., comentariile arhim. Emilianos de la Simonopetra). Un aspect preliminar important, pe care Cook îl remarcă doar parțial și în treacăt (p. 10), deși se lovește de caracterul lacunar al corpusului chiar în definirea patimilor (p. 57 *sq*) sau în privința caracterului apofatic al rugăciunii și experienței religioase (p. 286 *sq*). În același context, este de subliniat, mult mai apăsător decât o face autorul un lucru asupra căruia ci-titorul de azi este prea puțin avizat, dar constituia o axiomă pentru mediul care a generat *Filocalia*, anume necesitatea imperioasă a unei relații cu un îndrumător duhovnicesc (cf. p. 220-221). Paternitatea duhovnicească și ascultarea ca relație filială lipsesc, regretabil, din această carte. Prezumția de evidență a acestei relații pentru compilatorii *Filocaliei* poate avea astăzi efectul negativ al detașării textului de cadrul experienței lui. Din acest punct de

vedere, includerea în varianta românească a textelor pastorale explicite ale Sf. Ioan Scărarul, Varsanufie, Ioan și Dorotei din Gaza este o corecție salutară.

Lucrarea are șase capitole. După o utilă familiarizare cu conținutul și geneza *Filocaliei*, primul capitol se ocupă de sursele ei de inspirație: tradiția greacă clasică (Platon, Aristotel și stoicii), căreia *Filocalia* i-ar datora antropologia, și Părinții pustiei egiptene, în special Evagrie Ponticul, căruia îi datorează viziunea psihologică. Aprecierea privitoare la antropologie este, desigur, simplificatoare. Când e vorba de explorarea universului interiorității umane (subcap. „Inwardness and the *Philokalia*”), Cook recunoaște continuitatea cu tradiția iudeo-creștină, pusă în evidență și în paginile despre influența Sf. Scripturi.

Pe aceeași structură – grecii, Părinții pustiei, Evagrie – următoarele două capitole caută să elucideze definirea și fenomenologia patimilor, respectiv terapeutica despătimirii. Începând cu capitolul al patrulea, este angajată o comparație între viziunea filocalică și psihoterapia modernă, cu diversele ei curente (psihodinamice, comportamentale și cognitive). Mai întâi, în privința conținutului pe care *Filocalia* și psihoterapiile moderne îl conferă țelului terapeutic, adică sănătatea sufletească („curăția inimii”, în termeni creștini, starea de bine mentală, în terminologia autorului). Capitolul cinci examinează măsura în care *Filocalia* propune o psihoterapie în sensul actual, consacrat al termenului, având în vedere că finalitatea demersului duhovnicesc depășește obiectivul sănătății sufletești/mentale spre comuniunea conștiinței cu Dumnezeu – pentru cunoșcătorii *Filocaliei* probabil capitolul cel mai interesant al cărții -, în timp ce capitolul final este dedicat metodei specifice a acestui demers, respectiv rugăciunea, prin care se realizează atât vindecarea sufletului – „praying cure”, cum spune autorul, iar nu conversația, „talking cure” (expresia aparține celebrului caz fondator al lui Freud, Anna O.), cum propune psihoterapia modernă -, cât și unirea cu Dumnezeu.

Autorul acordă o atenție aparte gândurilor, manifestări ale cunoașterii de sine și ale interacțiunii cu universul exterior, cu rol ambivalent, atât pozitiv, cât și negativ, după autorii patristici. Discernământul, paza sau, mai bine, păstoria gândurilor, după frumoasa metaforă evagriană aleasă ca moto al întregii lucrări, reprezintă, fără îndoială, o preocupare majoră a psihoterapeuticii creștine răsăritene, însă importanța lor nu trebuie singularizată, mai ales în contextul intelectualismelor specifice culturii occidentale. (Pentru o punere la punct a acuzației de intelectualism adusă lui Evagrie, v. Ierom. Gabriel Bunge, *Evagrie Ponticul. O introducere*, Deisis, 1997). Pe de o parte, deși însoțește întreaga viață, efortul terapeutic al despătimirii nu este decât prima treaptă a vieții creștine, contemplația curată și desăvârșirea, ca forme superioare ale unirii cu Hristos, lărgind universul interior al celor care le străbat, de la formele cele mai sesizabile ale gândirii și simțirii la întreaga capacitate cognitivă și volițională a persoanei și dincolo de ea, ceea ce Cook recunoaște urmărind modul în care *Filocalia* înțelege două experiențe meta-intelectuale, cea onirică și cea apofatică. Pe de altă parte, chiar în teritoriul psihoterapeutic propriu-zis, care face obiectul central al cercetării, gândurile nu sunt nici singurul, nici, întotdeauna, cel mai important aspect. Insistența unanimă a Părinților greci pe supremația minții în ierarhia facultăților sufletești, de certă inspirație clasică, nu ar trebui interpretată ca supremație a gândurilor, devreme ce pentru restaurarea acesteia rolul facultăților afective (apetitul, to

Recenzii

epithumetikon, și irascibilitatea, *to thumetikon*, ambele desemnate ca facultatea pătimitoare, *to patheton*, loc în care se manifestă afectele, *ta pathe* – a nu se confunda cu patimile ca atare, *ta pathemata*) și al dispoziției (*he diathesis*), care generează deprinderile sau obișnuințele (*ta hexeis*), atât cele pătimășe, cât și cele virtuozăse, este decisiv: „Dacă vrei să biruiești gândurile, tămăduiește-ți patimile” (Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capete despre dragoste*, III,13; cf. III,78). Dacă analiza acestei lucrări lasă undeva de dorit, deși nu este pierdut din vedere (cf. cap. 2 și 3, *passim*), este tocmai în acest aspect cheie al relației dintre gândire și afectivitate (subliniată în cercetarea occidentală de Martha Nussbaum, bunăoară), precum și conexiunile lor somatice, investigate astăzi de neuropsihologie. Studiarea subiectului în opera integrală a unui singur autor filocalic ar fi putut oferi, credem, mai multe în acest sens.

În ansamblu, prin explorarea sistematică a proceselor interiorității umane așa cum apar în *Filocalie* și compararea lor cu psihologia modernă, lucrarea lui Christopher Cook reprezintă o achiziție importantă în efortul întâlnirii dintre spiritualitatea creștină și științele contemporane. O traducere românească ar fi întru totul binevenită.

Conf. dr. Sebastian Moldovan

Assaad E. Kattan, Fadi A. Georgi (eds.), *Thinking Modernity, Towards Reconfiguration of the Relationship between Orthodox Theology and Modern Culture*, (Balamand Theological Conferences 1), Daccache Printing House, Amchit, 2010, 230 p., ISBN: 978-9953-452-31-9

Confruntarea Bisericii Ortodoxe cu modernitatea este implicată în dimensiunea universală a celei dintâi. Ortodoxia reprezintă mult mai mult decât un „fenomen răsăritean”. Astăzi, regăsim o diversitate a experienței ortodoxe: diaspora, țări majoritar ortodoxe, țări cu comunități creștine mixte și țări în care credința ortodoxă este minoritară. Indiferent de mediu însă, este un fenomen global faptul că Ortodoxia este influențată de lumea modernă. În fapt, se poate vorbi chiar de o tradiție a dialogului unor gânditori creștini cu realitățile modernității apusene. Acesta a fost cazul lui Dostoievski, Soloviov, Bulgakov, Berdiaev și Evdokimov. Provocarea a survenit datorită celor trei factori principali ai modernității: 1) centralitatea și proeminența rațiunii umane, împreună cu credința în progresul infinit bazat pe rațiune; 2) centralitatea subiectului uman și 3) promovarea democrației ca un sistem politic în care individul ia decizii în acord cu sensul „rezonabil” al bunăstării sociale.

O provocare și mai puternică pentru ortodoxie e datorată „prăpastiei” care a apărut deja și care se adâncește neîncetat între modernitate și gândirea post-modernă. Teologia ortodoxă a încercat să fie actuală și să răspundă la aceste provocări ale contemporaneității prin dezvoltarea sau regândirea unui mare număr de concepte și idei teologice; sunt demne de amintit aici câteva linii directoare: personalismul (Zizioulas), libertatea (Yannaras), hermeneutica (Breck, Stylianopoulos), trupul uman (Clément), hirotonia femeilor (Behr-Sigel, Ware), dialogul interreligios (Khodr, Yannoulatos). Alte publicații mai recente (Clapsis, Kalaitzidis) au mai arătat că problema modernității nu a încetat niciodată să-i împingă pe gânditorii ortodocși la o adâncă reflecție teologică. Nu este mai puțin adevărat